

KERSNIKOVA ELZA NA POTI OD GUVERNANTE DO POSLANČEVE ŽENE

Osrednje mesto v Kersnikovih romanih *Ciklamen* in *Agitator* zaseda nemška guvernanta Boletovih otrok Elza. Je ambiciozna in spretna nadzorovalka dogajanja, kadar je potrebno tudi brezobzirna spletkarka. Ob dejstvu, da je Nemka, prevzame nase vlogo nasprotnice slovenskih narodno-nacionalnih interesov. Zaradi svoje kompleksnosti, ki ob koncu *Ciklamna* vključuje tudi resnično človeško in ljubezensko muko je najzanimivejša oseba romanov in medij, skozi katerega poteka recepcija človeškega, moralnega ter narodnopolitičnega življenja Kersnikovega trškega ambienta.

The central position in J. Kersnik's novels *Ciklamen* (*The Cyclamen*) and *Agitator* (*The Agitator*) is occupied by the German governess of the Boles' children, Elza. She ambitiously and skilfully controls the course of action; when necessary, she is also a ruthless plotter. Because of the fact that she is German, she assumes the role of an enemy of Slovene national interests. Because of her complexity, which at the end of *The Cyclamen* also involves a real human and love suffering, she is the most interesting character of the two novels and a medium for the reception of human, moral, and national-political life of Kersnik's ambient of a small town.

0 Janko Kersnik je v letih 1883 in 1885 objavil romana *Ciklamen* in *Agitator*. Obe pripovedi sta sicer vsaka zase samostojno besedilo, toda njuna globinska pomenska struktura déli povezuje v takorekoč neločljivo celoto. Pri tem ne gre le za to, da v romanih nastopajo iste osebe in da so le-te umeščene v isti kraj, ampak predvsem za to, da je pisatelj v *Ciklamnu* in *Agitatorju* oblikoval isti duhovni prostor. V njem se gibljejo »kersnikovske« osebe, razpete med erotične spletke, a tudi čisto ljubezen na eni strani in brezobzirno, do moralne in človeške razkrojenosti privedeno politično bitko na drugi. Te osebe, bolje rečeno Kersnikov trški ambient, je zanimiv register podatkov o socialni razslojenosti, o navadah in običajih, o modi in družabnosti, o moralni podobi itn., a ne samo to.

Osrednje mesto v teh romanih namreč ne zasedajo prebivalci Borij, ampak ena sama oseba – nemška guvernanta Elza. Ob tem je potrebno opozoriti, da se nekaj podobnega dogaja tudi v *Jari gospodi*. Tudi tam je namreč Vrbanojeva Ančka tista, ki pravzaprav omogoči recepcijo jarogospodskega ambienta.

Kersnik se je tako v vseh treh romanih v marsičem osredotočil tudi na problem ženske. V *Jari gospodi* ga je razvijal ob zapostavljeni in moralno problematični ženski, v *Ciklamnu* in *Agitatorju* pa ob dekletu in ženski, ki s svojo pronicljivostjo, brezkompromisnostjo in moralno nevezanostjo prodre v materialno in duhovno strukturo borjanskega ambienta, ga razgradi in po lastni želji ponovno sestavi. Njen razvoj skozi oba romana je zato postopno dviganje od socialne marginalke k ženski, ki si najprej zagotovi odlično materialno podlago in kasneje bistveno vpliva na potek deželnozborskih volitev.

1 Hipotetično je guvernanta Elza ambiciozna in spretna nadzorovalka dogajanja ter brezobzirna spletkarka. Ob dejstvu, da je Nemka, pa prevzame nase tudi vlogo nasprotnice slovenskih narodnih in nacionalnih interesov. Le-to udejani takrat, ko z Medenovo izvolitvijo v deželni zbor tudi sama prestopi prag politične elite.

2 Nadaljevanje pričujočega besedila bo usmerjeno k aktantski ravni obeh romanov.

Teoretično izhodišče analize je Greimasov aktantski model, ki ga sestavlja šest razredov funkcij: pošiljatelj, sprejemnik, subjekt, objekt ter pomočnik in nasprotnik. Osrednje mesto zavzemata subjekt in objekt. Njun odnos temelji na želji (subjekt želi doseči objekt/cilj), in je neposredno odvisen od moči nasprotnika in pomočnika. Greimasov model vzpostavlja zvezo med zgodbo in diskurzivno ravni besedila. Njegova aplikacija na Kersnikova romana pa omogoča vsebinsko določitev Elzine (hipotetično subjekt) pozicije glede na ostale upovedene osebe, še posebej pa razkriva njeno ambicijo doseči materialno in političnooblastno elito slovenskega podeželja (hipotetično objekt). (Greimas 1971: 157 in naprej)

Koncept, na katerem je pripovedovalec gradil nemško guvernanto Boletovih otrok, povzroča branju besedila nemalo težav. Elza namreč ni oblikovana zgolj premočrtno, kot k zastavljenemu cilju razvijajoča se oseba, ampak vsaj ob koncu prvega romana tudi kot ženska, ki podleže čustveni napetosti in človeški vznemirjenosti, kot oseba skratka, ki v situaciji, katere pomembna sooblikovalka je bila, doživi ne le osebno prizadetost, ampak tudi ljubezensko muko. Zaključni akordi Ciklamna so zato prava ljubezenska balada zavrženega dekleta in bivšega strastnega častilca, zdaj pa do nje vsaj navidez brezbržnega možkega.

Kakšna je torej Elza, ki se že mlado dekle posmehljivo poigrava z moškimi, tudi s svojim oboževalcem odvetnikom Hrastom, ki se na poročno potovanje z graščakom Medenom odpravi okitena z broško, poročnim darilom prvega, ki se nato že poročena rada zabava v bližnjem mestu, kakor govorijo ljudje in ki končno doseže volilno zmago za svojega nemškutarskega moža?

Kersnik je v tloris aktantske ravni razporedil število oseb skladno z literarnozvrstno umeščenostjo pripovedi. Lahko bi jih seveda bilo tudi več, a ob istem idejnem konceptu to njene podobe ne bi bistveno spremenilo. Vse te osebe so si namreč z vidika funkcioniranja v zgodbi pa tudi s stališča aktantske vloge močno podobne. Izjema, ki ruši paralelnost njihovi značajev, duhovne globine pa tudi moralne podobe, je predvsem Boletova guvernanta.

2.1 Graščak Meden in odvetnik Hrast se razlikujeta glede svojega odnosa do naroda in narodnopolitičnih vprašanj, kolikor so le-ta sploh artikulirana, a oba sta predvsem nasprotnika in zato po svojem funkcioniranju v romanu(-ih) istovrstni sestavini. To je pregledno vsaj na dveh ravneh zgodbe, na erotični in politični. Zanimivo je, da se tako njun odnos do Elze, kot tisti, ki se uveljavlja na političnem področju, napaja od sebe samega. Posebej je to izrazito v politično-volilni situaciji, v kateri se oba nasprotnika s svojo udeležbo pravzaprav podpirata in omogočata. Prav isto pa se dogaja tudi v njunem odnosu do Elze, v katerem slednja od začetka pa prav do konca, torej do svoje poroke, s spretnimi manevri vzdržuje napetost med

obema in s tem svojo nadpozicijo, položaj, ki ji na koncu omogoči tudi poroko z Medenom. Po svojem globinskem pomenu sta si Meden in Hrast enaka tudi kot poročena moža. Ves spekter na površini sicer različnih pomenov je namreč združen v en sam: nemškutar dobi za ženo Nemko, narodnjak pa Slovanko. Res je, da nobena ne zna slovensko, res pa je tudi, da je poštena Katinka Hrastu »nagrada«, moralno problematična, radoživa in ambiciozna Elza pa Medenu kazen. Toda tudi to v bistvu njune funkcionalne paralelnosti v zgodbi bistveno ne spremeni. Obe dejstvi sta namreč za njen razvojni lok obrobne pomena, saj svojo vrednost dobita šele na ravni diskurza. Ob dejstvih pa, da je Hrast Slovenec bolj deklarativno, kot »vsebinsko«, bolj nagonsko kot racionalno-koristno in da konec koncev tudi Katinka ni Slovenka, ampak le Slovanka, je opozicija nemškutar : narodnjak še dodatno obremenjena. Ali je torej trditev, da je odvetnik narodnjak pač toliko bolj od ostalih, kolikor močnejše se zaveda, da je med Slovence na-rojen, pretirana?

Hrast in Meden bi morebiti lahko funkcionirala tudi kot ljubimca in politika. S tem bi se njuna aktantska vloga seveda spremenila, toda iz pripovedi pravzaprav ne izhajajo nikakršni resnični dokazi za oblikovanje takšne trditve. Oba sta sicer tudi oboževalca, vendar kot taka zelo površinsko prikazana, upodobljena le v najnujnejših obrisih. Zato mora bralec v njuno erotično kompetenco močno dvomiti. Erotični stiki obeh oseb so namreč mnogo bolj plod naključij, Elzine spretnosti in ambicioznosti ter Katinkinega resničnega ljubezenskega čustva ter tolerance, kakor pa suverenih racionalnih ali pa tudi emocionalnih odločitev obeh moških.

Ista temeljna struktura in isti motivacijski moment, nekateri so ga imenovali frivolnost, je produktiven tudi na ravni njunih političnih načrtov. Na tem mestu je na primer relevantno vprašanje o tem, v koliki meri sta Meden in Hrast sploh politika in na primer, kakšne poslanske sposobnosti imata. Posebej Meden se na nobenem mestu, nič bistveno drugače pa ni tudi s Hrastom, ne profilira kot politik, kot pripadnik stranke oziroma kot človek s političnim programom. Navedena temeljna »političnoznačajska« struktura je tisti zaviralni moment, ki tudi na ravni političnega udejstvovanja onemogoči nastanek suverene in kompetentne, to pot pač politične osebe. Oba se borita, tudi »častno«, a pravzaprav le za to, da ne bi zmagal nasprotnik. Osnovni problem obeh akterjev zato obstaja v geslu: zmagati, da ne bo zmagal nasprotnik in ne v tistem, ki pravi: zmagati, ker imam boljši program. Njuna umeščenost v trdno narodno-nacionalno strukturo, ki je pravzaprav dolga desetletja obremenjevala slovensko literaturo, ju medsebojno seveda loči, Meden je uničevalec, Hrast pa graditelj slovenskih interesov, toda zdi se, da sta tako eden kot drugi politično slabo uporabna, saj svojih ciljev v bistvu sploh ne znata jasno artikulirati.

Poseben paradoks, ki ne ostaja brez globljih reminiscenc na diskurzivni ravni, pa je ta, da slovenski volilci za svojega legitimnega predstavnika izvolijo pronemško usemerjenega človeka.

2.2 Tudi vladni koncipist plemeniti Ruda in Hrastov koncipient Koren, prvi nižji državni uradnik, drugi odvetniški pripravnik pomembno sooblikujeta aktantsko raven Agitatorja, na diskurzivni ravni pa tudi »celote«. Ker sta oba predvsem nasprotnika, nasprotnika na erotični in politični ravni, je paralelnost odnosa s tistim, ki

označuje Hrasta in Medena, očitna. Objekta, na katerem se njuno razmerje protipozicije profilira, sta Boletova hčerka Milica ter deželnozborske volitve.

Med njima pa obstaja tudi razlika. Koren je namreč edina oseba, ki v spektru vseh ostalih naredi bistven idejni preobrat: zaradi ljubezni do Milice se odloči zapustiti politično bojišče in s tem pomembno vpliva na etični premik Agitatorja od razčlovečenosti k čistemu čustvu.

Ruda pa je samoljuben in nastopaški, kot politični agitator iz užaljenosti sposoben laži in spletkarjenja. Njegovo erotično približevanje ženskam ga kaže kot nespretnega, vase zagledanega, nasilnega in maščevalnega človeka, zato njegovo »dvorjenje« preračunljivi in sposobni Elzi ter pošteni Milici seveda ne more biti uspešno. To pa nista njegova edina poraza. Zadnjega in najhujšega doživi na političnem pa tudi čisto človeško-osebnem področju, in to v trenutku, ko se zave, da je njegovo »agitiranje« sicer pripomoglo k Medenovi volilni zmagi, a da sam od tega ne bo imel nobene koristi, da je bil izigran. Nenačelnost je poplačana z nenačelnostjo, stremuhi in izdajalci pa grobo in s posmehom odstranjeni.

Za paravan malomeščanskega elitizma prikrita grobost in posmeh zadeneta v srž večine borjanskih odnosov. Pri tem ne mislimo samo na posmehljivost, s katero je opremila svoje razmerje do Borjancev Elza, ampak na cel spekter moralno-etične in splošno človeške dinamike, ki obvladuje Kersnikovo trško elito. Avtorjevo razvrednotenje tega ambienta je zato le naravna posledica »dejanskega stanja« in njegovega etično uravnoveženega ter narodno orientiranega stališča.

Edini med osebami, ki moralno ni obremenjen, je Hrastov pomočnik Koren. Je človek, ki ohrani zgledno moralno držo tudi takrat, ko je sredi najhujših erotičnih in politično-agitatorskih preizkušenj. Njegova pripadnost slovenski stvari je strastno zanesena in zato vsebinsko manj koristna, kot bi lahko bila. Pravzaprav se po svoji politični kompetenci popolnoma vključuje v splošni politični segment borjanskega ambienta, ki pomeni že kar simptomatično »mimo držo«. Toda res je, da se v politični boj naravnost vrže, predano in iskreno, zato tudi potem, ko iz njega izstopi, nima občutka izdajstva. Ne Meden ne Hrast in seveda tudi ne Ruda pri svojih političnih ambicijah niso toliko predani in resnični, kot je prav on.

Predano in iskreno tudi ljubi – Milico. Pri tem ima nekaj sreče, usoda, bolje rečeno pripovedovalčeva volja mu namreč nameni vlogo rešitelja takrat, ko hoče pl. Ruda pri dobro vzgojeni Boletovi hčerki iztržiti preveč.

Je pa Koren tudi tragična oseba. Prav njegova čista ljubezen do Milice je namreč točka, na kateri se dokončno zlomijo Hrastove politične možnosti. Koren – strateg odvetnikovega volilnega uspeha, s tem pa tudi sooblikovalec narodove usode, je hkrati tudi tisti, ki je sicer žrtev spletke, a vendarle »kriv«, da se politično pomembni Bole odloči za Medena. S tem pa je tudi njegova sicer nekoliko romantično vodena in manj uspešna, a vendarle narodna ideja obsojena na propad.

To, da je koncipient pomembna oseba znotraj dinamike deželnozborskih volitev v Borju, dokazuje tudi prijaznost, s katero ga skuša koketna Elza človeško diskreditirati in politično razvrednotiti.

2.2.1 Hrastov koncipient bi lahko bil tudi glavna oseba Agitatorja. Njegova moralna drža in narodnopolitična pozicija, prav tako pa pomen znotraj samega dogajalnega toka bi mu ob nespornih Kersnikovih simpatijah to mesto zagotovili. Toda, recepcija romana ponovno ne more spregledati vloge, ki jo ima tako na ravni zgodbe kot na ravni diskurza Elza. Bistvo Agitatorja so vendarle volitve in z njimi tekma med Slovenci in Protislovenci in smisel tekme je zmaga. Prav nanjo in na nje konotacije pa bistveno vpliva prav slednja.

Seveda pomeni Korenova pozitivna moralna drža perspektivno idejo romana, toda rast te iste ideje zahteva tudi Elzina podoba, pač v svojem spreobrnjenem smislu.

2.3 Nemška guvernanta Boletovih otrok Elza je zaradi kompleksnosti najzanimivejša oseba obeh Kersnikovih romanov. Koncept, na katerem je pripovedovalec gradil to žensko, pokaže, da zaseda v razmerjih prebivalcev opisanega kranjskega trga višji položaj, kot bi ga upoštevalje zgolj njen profesionalno-socialni status »smela«. Njena nemška narodnost ji namreč daje vsaj pri delu borjanske elite poseben ugled. Pri tem ji izdatno pomaga tudi zunanji izgled. Edina motnja pri zasedanju pozicije znotraj tlorisa trške elite bi bilo lahko neobvladanje slovenščine. A tudi to ni resničen problem, saj je nemščina pogosto občevalni jezik slovenskih izobražencev.

Elza zaseda torej mnogo ugodnejši položaj, kot bi ga lahko glede na to, da je le vzgojiteljica otrok. Njena izhodiščna pozicija je bistveno opredeljena torej z njeno nemškostjo, modrimi očmi, plavimi lasmi, srednje velikim, gibčnim, slokim, a polnim životom, samosvestnim, a prav tako naravnim vedenjem itn. Taka je ženska z nespornim erotičnim nabojem, v katerem sovpadata ženska lepota in mikavnost ter privlačnost, izhajajoča iz pripadnosti tujemu (nemškemu) svetu. Dovolimo si špekulacijo: koliko bi bila »vredna« guvernanta, ki bi namesto svetlečih las in polnega telesa imela na glavi štrene, bila mala in debela, prihajala pa bi iz Haloz?

Kompleksnost pojavljanja guvernante Elze v obeh romanih je moč opredeliti upoštevalje njen odnos do Hrasta. Njegova struktura funkcionira na treh ravneh: na ravni nadpozicije, na ravni čustvene vznemirjenosti ter na ravni osebne prizadetosti. Kljub takšni vsebini Elza v pripovedih ne deluje kot ženska, ki ljubi ali je ljubljena, ampak kot oseba, ki s spretnimi manevri vzdržuje začetno pozicijo in še več, ki svojo »oblast« stopnjuje. To pa jo v spletu danih okoliščin postavi tudi v položaj nasprotnice slovenskih narodno-nacionalnih interesov. Njeno socialno dviganje se namreč zaključuje s poroko z nemškutarskim graščakom Medenom ter nespornim, rekli bi odločilnim, vplivom na izid deželnozborskih volitev.

Elzo bi bilo mogoče, upoštevalje zaključek Ciklamna, razumeti tudi kot maščevalko, zavrženko in užaljenko. Toda natančno sledenje njenemu gibanju med Borjanci jo pokaže v bistveno drugačni podobi. Njenih porogljivih nasmehov, posmehljivosti, s katero je ogovarjala npr. svojega častilca dr. Hrasta, narejene navivnosti, pa tudi preišljene tolerantnosti do bogatega graščaka ne moremo vključiti v erotično čustvo mladega dekleta, še zlasti ne zato, ker kljub svoji nesporni pronicljivosti vendarle v času, ki ji je bil na voljo, še ni mogla preceniti zanesljivosti in

moralne podobe ljudi, med katere je »službeno« prišla. Prej izkazujejo njeno vzvišenost, morebiti celo svojevrstno germansko aroganco.

2.3.1 V odnosu do Hrasta, kakor je le-ta oblikovan v Ciklamnu, se Elzino nasprotovanje slovenskim narodno-nacionalnim interesom izraža pravzaprav le posredno. Hrast sicer je narodnjak, toda svojega slovenskega prepričanja, prav tako pa tudi širših slovenskih interesov ne artikulira v toliki meri, da bi mogli obe osebi na tej ravni funkcionirati po načelu protipozicije. Tudi v Agitatorju, romanu, ki je motivno-tematsko utemeljen prav s predvolilnim bojem in samimi volitvami, se Hrast (pa tudi Meden ne) politično ne profilira. Njegove osebne ambicije zato vsaj pregledno slabo sovpadajo z narodnopolitičnimi ambicijami Slovencev, ali bolje rečeno: recepciji ostaja nedostopno, katere sploh so narodne ali celo nacionalne ambicije Slovencev, ki naj bi jih odvetnik so-udejnil. V bistvu gre bolj za »stara« nasprotja med njim in Medenom, seveda pa tudi željo sodelovati pri oblasti. Elzina nadpozicija se v obeh primerih izraža v njeni odločilni vlogi, ko do potrebne stopnje privedeno nasprotje med obema moškima vzdržuje in njeno erotično vsebino variira in končno nadgradi s politično.

Paradigma moških nasprotnikov je produktivna tudi v kasnejši Jari gospodi, vendar je njena motivna pestrost v romanu iz leta 1893 manjša.

Hrast je »liberalec«, morda sicer ne čisto na osnovi racionalno sprejete empirije, morda res bolj nagonski, toda vsaj navidez narodno zaveden. Elza je sposobna čutnega dožemanja in racionalnega sprejemanja pa tudi kar »transcendentnega« prehajanja iz vsakdanje življenjske empirije v višjo bit stvarstva, ki jo vidi v krščanstvu in njegovih mitih. Duhovno globlja je, senzibilnejša in sposobna, še bolj pa voljna abstraktnega razmišljanja o človeku, svetu in veri. Njemu sta bila tako vera kot »filozofsko« naravnani pogovori odveč; nekoliko ga je zanimala le literatura.

Eno temeljnih vprašanj je, ali je Elza kljub vsemu morebiti res že prav na začetku svoje borjanske poti z nekim posebnim, recimo temu, ženskim čutom ocenila ambient, v katerega je prišla, in se potem odločila, da bo z eno samo zmagovito kretnjo porazila tako moški kot borjanski princip, ob tem pa tudi narodne ambicije Slovencev, vse kakorkoli že združeno v osebi odvetnika Hrasta.

Možnost, da je dejansko dovolj zgodaj spoznala neresnost in nespretnost svojih ljubimcev in se odločila za navedeno, vsaj teoretično obstaja. Toda, zakaj bi se potem npr. želela učiti slovenščino, ki zaradi same komunikacije seveda ni bila problematična. Ali je bila to res le »ženska afektacija«, kot je rekel Bole, ali njena nečimrnost. Ali pa lahko in moramo tudi to konstruktivno vključiti v Elzino že kar perverzno odločitev za preizkušanje meja lastne moči, ki se konča s tem, da se za poročno potovanje z Medenom okiti z broško – zlatim ciklamnom, ki jo je dobila za poročno darilo od Hrasta?

Elza se zaveda svoje moči, zaveda se, da ji je dodeljena središčna vloga in odločena je izkoristiti jo. Ob tem pa je potrebno upoštevati, da je še mlada in da je zato v njej verjetno tudi še precej »otročke« razigranosti, ki dobi ob kompleksu germanske večvrednosti nevarne razsežnosti. Njena usodna privlačnost se zato razraste

prav tam, kjer najbolj poseže v komaj oblikovano narodovo bit: brez posebnega truda osvoji graščaka Medena in z njim nato še deželnozborske volitve.

Elzi je morda Hrast resnično všeč, toda od njega se pravzaprav odvrne že kmalu, ne nazadnje tudi zato, ker ga sprejme kot premalo suvereno, rekli bi premalo artikulirano osebo. Hrast Nemcev ne mara, zaradi Elzine lepote pa je pripravljen svoj odnos do njih tudi prikriti. Spoznanje tega so zasmehljive poteze na njenem obrazu in tisti značilni samozavestni pogled v ogledalo, ki potrди lepoto in z njo moč ter spodbudi zadovoljno ugotovitev, da jo »tako sovraštvo« pravzaprav mika. Dve vijolici, ki jih nato Hrast od nje sprejme, sta napoved pričakovanega razvoja dogodkov, v katerem je tudi poraženca že moč slutiti. Prvi resni stik obeh oseb je namreč pokazal, da si stojita nasproti strast in razum ter erotična zaslepljenost in hladna preračunljivost.

Njena igra z rožami, ki jih preračunljivo sprejema in daje, njena koketna prijaznost, želja po znanju slovenščine, tudi njena navidezna mirnost takrat, ko bi bila naravna odkrita vznemirjenost, so medij, skozi katerega guvernanta stopnjuje pomembnost svoje pozicije. Njena prednost je v tem, da je zmožna suverene kretnje, s katero oblikuje prihodnost po lastni zamisli. Zato se seveda bistveno razlikuje od jarogospodske Ančke, ki se ob moški frivolnosti, preračunljivosti, tekmovalnosti in maščevalnosti človeško in moralno zruši.

V Ciklamnu se prav tako Hrast mestoma izkaže za preračunljivega, takrat npr., ko razmišlja o svojih ambicijah in karieri, ter ugotovi, da bi mu bila le guvernanta pri tem lahko tudi ovira. Toda tudi ta segment njunega razmerja izpostavi Elzo kot močnejšo, sposobnejšo in preračunljivejšo. Za samo zgodbo ni pomembno, če je takšna zaradi zavestne želje delati v korist lastnim ciljem, zaradi svojega principa, ambicioznosti in svojevrstne perverznosti ali česa tretjega. Pravzaprav tudi ni pomembno, če so njeni interesi le slučajno nasprotni slovenskim, ker je njen nasprotnik pač Hrast, bistveno pa je to seveda na ravni diskurza obeh romanov.

Motiv »druge ženske«, podoben motivu iz Jare gospode, je lahko dokaz nestanovitnosti, prehaja lahko tudi v temo zanemarjanja, toda kompleksnost odnosa med Hrastom in Elzo oblikuje tudi dvom o tem, da je to ključni motiv v liniji »ljubezenske zgodbe«. V tej isti liniji se pojavlja namreč v več variantah tudi motiv posmeha. Stopnjuje se do glasnega smeha, ki ilustrira dokončno Elzino odločitev in ob tem pomembno vpliva na recepcijo Hrasta in predvsem Elze. Združen z motivom rož, prehajajočim v simbol rož pomeni točko, ko odnos med obema »zaljubljencema« dobi konotacijo preračunljive igre, ko se osvobodi vsega balasta moškega in ženskega pa tudi narodnega. Ostane zgolj sinteza nestanovitnosti in prizadetosti.

Nadaljnji razvoj dogodkov ni presenetljiv: Meden zaprosi za Elzino roko, ona si za odgovor zagotovi odlog, da bi se o tem »posvetovala« s Hrastom. Kasnejše nestrinjanje Elze in Hrasta o vrednosti »Marlittinih povesti« ne izpostavi le ponovno razlike med obema, ampak je tokrat nujno upoštevati, da je njun odnos že do konca kontaminiran. Zato medsebojni očitki, ki so od same knjige že popolnoma oddaljeni, pomenijo naravni potek obojestranske prizadetosti in užaljenosti. V be-

sednem »dvoboju« obeh ponovno zasede dominantno pozicijo ona. Tista je namreč, ki Hrastu postopoma posreduje podatke in jih po njihovi dramatični vrednosti stopnjuje do zadnjega – poroke z Medenom.

Čustvena vznemirjenost, prizadetost pa tudi agresivnost med njima prevladajo, zato je težko reči, da gre le za spopad dveh samoljubnežev. Situacija je tako čustveno nabita, da iz recepcije lahko izginejo nekatera pomembna dejstva iz preteklosti. Mislimo na tista, ki izhajajo iz Elzine »tekme« s Hrastom in protinemštvom, iz njene »resnične« zaljubljenosti pa tudi tista, ki opozarjajo na razliko v senzibilnosti, pretkanosti, posmehljivosti, duhovni globini, pronicljivosti, suverenosti osebe itn., tista skratka, ki najpomembneje sooblikujejo globinsko strukturo njunega razmerja. V okolju novega razmerja bi bilo mogoče Elzo sprejeti kot žensko, ki se je dejansko odločila »poskusiti« z odvetnikom. Ker pa je moč njuno razmerje le teoretično razbremeniti navedenih značilnosti, je bolj verjetno, da dekle v stanju čustvene napetosti ali vsaj vznemirjenosti doživi kratek duševni pretres. Res je, da bi bilo mogoče njeno vprašanje »ste me li kdaj ljubili – tako ljubili« (Kersnik 1972: 112) nadaljevati s »kot sem jaz vas«. A ugibanje se izkaže za zgolj špekulacijo potem, ko tudi sama z besedami »Pa – sem ga li res ljubila?« (Kersnik 1972: 113) izrazi dvom v resničnost svojih čustev do Hrasta.

Problematičnost njunega razmerja seveda pa tudi Elze kot take privede do zadnje stopnje broška – zlat ciklamen, Hrastovo poročno darilo, s katerim je okitena za poročno potovanje. Ta njena gesta je namreč sinteza dvomov, čiste ideje in hrepenenja, perverzne igre, suverenosti in pojemanja moči, usodne zveze in zmote ter poraza, samoljubnosti in spletke. Je vrhunec nasprotja dveh oseb, ki ju je povezal načelo »predestinacije«.

2.3.2 Nadaljevanje v Agitatorju Elzino podobo dopolni. Ob tem bi veljalo izpostaviti, da njena agitacija ni maščevanje zavrnjene ženske, ampak premišljeno zaključevanje postavljenih ciljev in osebne ambicioznosti.

Za to, da bi se maščevala Hrastu, nekaj razlogov gotovo obstaja, nikakršnih pa nima za grobo zavrnitev pl. Rude. Prav to zadnje jo, mislimo, ob že navedenih značilnostih njenega značaja, postavlja v vlogo ambiciozne in brezobzirne ženske. Takšnega sklepa ne morejo bistveno omajati niti sklepni segmenti prvega romana.

Po isti temeljni strukturi, a bolj odkrito se giblje Elza med Borjanci tudi v drugem romanu. Njena podoba, s tem pa tudi aktantska vloga je bistveno bolj pregledna in enoznačna, zato pa pravzaprav osiromašena. Kersnik je svoj koncept, na katerem je gradil zdaj še vedno lepo, morda še celo bolj privlačno ženo graščaka Medena očitno zasnoval, ne da bi izpostavil tudi njeno čutno-čustveno v erotiko usmerjeno potezo, tisto, ki je v Ciklamnu močno popestrila recepcijo ne le njene podobe, ampak posredno celotnega borjanskega kolektiva. Še vedno pa ohranja glavne značilnosti svojega pojavljanja tako na ravni zgodbe kot na ravni diskurza pa tudi znotraj tlorisa aktantske ravni.

Elzino premišljeno poseganje v volilne aktivnosti se stopnjuje od začetnega »napora«, s katerim pridobi gizdalinskega Rudo in spozna, da bo Koren ostal njen nasprotnik, do spletke, s katero poruši prijateljstvo med vplivnim Boletom in Hras-

tom. Njene intervencije niso pogoste, deluje nekako iz ozadja, premišljeno in učinkovito.

Pridobiti užaljenega in zavrženega Miličinega oboževalca Rudo ni težko, za moralno do konca razgrajeno Elzo pa tudi laž, povezana z Milico, Korenom in Hrastom ne. Njeno delovanje po načelu »divide et impera« doživi zmagoslavje: potem ko se Bole odloči za Medena, Hrast odstopi. Ambiciozna, samoljubna in gospodovalna, a tudi premetena in sposobna Elza se tako na koncu Agitatorja razvije do svojega polnega »sijaja«.

Njen razvoj poteka po dveh vzporednih linijah. Vsebina prve je moralno razpadanje, druge pa rast njene materialne in politične moči in pomembnosti. Res je, da z zadnjim doseže svoj cilj in odigra svojo aktantsko vlogo, res pa je tudi, da zaradi neoviranosti, s katero svoj cilj izpolni, v vrtinec moralne pa tudi čisto človeške problematičnosti pahne takorekoč ves borjanski kolektiv. Ob njej se Borjanci na diskurzivni ravni obeh romanov namreč profilirajo kot sinteza frivolnosti, samoljubnosti, oblastiželjnosti pa tudi narodne in nacionalne neprepričljivosti ter naivnosti.

2.3.3 To, da se Elza giblje sredi borjanskega kolektiva s pravzaprav neznosno lahkoto, potrjuje tudi razdelitev vlog po Greimasovi shemi aktantskih odnosov (Greimas 1971). Po njej namreč nima nasprotnika. Hrast to ni vsaj iz dveh razlogov: prvič zato, ker tudi sam ni moralno čist, ker je tudi on samoljuben in vsaj delno človek, ki čustva podredi svoji karieri, in drugič: narodno oz. narodnopolitično ni dovolj izrazito profiliran, saj ne daje vtisa premišljenega in narodni ideji resnično predanega človeka.

Ob tem se postavi vprašanje, do katere stopnje je kot Nemka profilirana Elza. Gotovo ni odkriti agitator nemških interesov, toda to niti ni pomembno. Pomembno pa je, da doseže, rekli bi, naravnost paradoksalno situacijo, ko slovenski volilci za svojega legitimnega predstavnika v deželnem zboru izvolijo odkritega nemškutarja.

Vlogi nasprotnika je najbližji Koren, moralno čist je, a ob tem premalo racionalen in preveč zanesen, da bi mogel svojo nalogo izpeljati do konca. Njegova odločitev za »čisto ljubezen« in človečnost pa je z vidika naroda vsaj nekoliko problematičen preobrat od kolektivnega k posamičnemu, od zgodovinskega k osebnemu.

3 Strukturiranost aktanske ravni kaže globalno paralelnost. Glede na navade, značajske lastnosti, duhovni potencial, stopnjo svoje politične profiliranosti in moralne podobe so si posamezne osebe med seboj namreč močno podobne. Res je, da so med njimi nemškutarji in narodnjaki, gizdalini in frivolneži, tudi Koren itn., a to njihove vloge ne spremeni v toliki meri, da bi vplivalo na pomemben preobrat zgodbe in iz nje izhajajoči diskurz.

Edina oseba, ki se dejansko loči je Elza. Njena vloga je osrednjega pomena tako v Ciklamnu kot Agitatorju, v prvem predvsem v okolju erotičnih »spopadov« s Hrastom in Medenom, v drugem pa na političnem področju, kjer v svojo igro pritegne tudi Rudo in Korena. Je oseba, ki s premeteno in premišljeno, moralno pa seveda sila problematično akcijo pridobi ključno pozicijo, na aktantski ravni

protipozicijo. Ta ji omogoča postopno osvajanje prostora, ki se konča z odločilnim vplivom na deželnozborske volitve.

Bivša nemška guvernanta Boletovih otrok in kasneje žena graščaka Medena je subjekt obeh romanov. Svojo subjektiviteto gradi na univerzalnem načelu zmagovitosti in suverenosti močne osebe. Taka je daleč od notranjega zloma in osebnega poraza, zato je seveda pravo nasprotje jarogospodski Ančki.

Pisatelj je morebiti res skladno s svojo narodno idejo in potrebnim etičnim nabojem Korena rešil pred totalno razčlovečenostjo predvolilne bitke, prav tako Hrasta pred Nemko Elzo, nemškutarja Medena in pl. Rudo pa z njo kaznoval. Toda ker sta Koren, predvsem pa dr. Hrast tudi problematični osebi, je to verjetno premalo, da bi oba romana sprejeli kot pripovedi z narodno, moralno in človeško pozitivno idejo. Pomenita pravzaprav nekaj drugega, in sicer Kersnikovo prevrednotenje političnega, narodnega, moralnega in človeškega prostora, razumljenega širše, kot to omogoča sam borjanski ambient.

VIRI IN LITERATURA

- BOROVNIK, S., 1995: *Pišejo ženske drugače?* Ljubljana: Mihelač.
- BORŠNIK, M., 1962: *Janko Kersnik*. Beograd: Rad.
- FLAKER, A., 1976: *Stilske formacije*. Zagreb: Liber.
- GREIMAS, A. J., 1971: *Strukturale Semantik*. Braunschweig: Friedr. Viewg & Sohn.
- HLADNIK, M., 1981: Slovenski ženski roman. *Slavistična revija* XXIX/3.
- – 1996: Kersnikova povest Jara gospoda (spremna beseda). J. Kersnik: *Jara gospoda*. Ljubljana.
- INKRET, A., 1969: Janko Kersnik in začetki slovenske leposlovne proze. *Problemi* VIII/78-79.
- KERSNIK, J., 1996: *Jara gospoda*. Ljubljana: Karantanija.
- – 1972: *Ciklamen, Agitator*. Ljubljana: Prešernova družba.
- OCVIRK, A.: *Kersnikova pot v realizem. Literarna umetnina med zgodovino in teorijo*. Ljubljana: DZS, 1978.
- PATERNU, B., 1983: Kersnikovo mesto v razvoju slovenskega romana. *Slavistična revija* XXXI/4.
- – 1982: K tipologiji realizma v slovenski književnosti. *Obdobja* 3. Ur. B. Paternu idr. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- POGAČNIK, J., 1970: *Zgodovina slovenskega slovstva* IV. Maribor: Obzorja.
- – 1997: »Jara gospoda« v okviru Kersnikove pripovedne proze (Model literarnega realizma na Slovenskem). *Razprave* XVI. Ur. J. Pogačnik. Ljubljana: SAZU.
- RUPEL, D., 1969: Idealist brez idealov. *Problemi* VIII/78-79.
- RUSTJA, P., 1997: *Svoji svojim? Slovenci v Trstu med narodno zavestjo in asimilacijo* (referat na simpoziju: Slovenska mesta od srede 19. stol. do 1. svetov. vojne). Maribor.
- SLODNJAK, A., 1961: *Zgodovina slovenskega slovstva* III, Ljubljana: Slovenska matica.
- VERGINELLA, M., 1997: *Družbeni vzpon slovenske elite v Trstu* (referat na simpoziju Slovenska mesta od srede 19. stol. do 1. svetov. vojne). Maribor.

SUMMARY

The central position in J. Kersnik's novels *Ciklamen* (*The Cyclamen*) and *Agitator* (*The Agitator*) is occupied by the German governess of the Boles' children, Elza. She ambitiously and skilfully controls the course of action; when necessary, she is also a ruthless plotter. Because of the fact that she is German, she assumes the role of an enemy of Slovene national interests. Because of her complexity, which at the end of *The Cyclamen* also involves a real human and love suffering, she is the most interesting character of the two novels and a medium for the reception of human, moral, and national-political life of Kersnik's ambient of a small town.

This ambitious, egotistical, but also competent and cunning character confidently moves within Borje society from a person on the edge of society to a wife of a lord of a castle and later a representative. Besides the aforementioned attributes, she also takes advantage of her beauty and her German origin. This makes her a complete opposite of the character from *Jara gospoda* (*Rich Vulgarians*), Ančka, who is personally and morally crushed by male frivolity, vindictiveness, and competitiveness.

The structure of the actant plane of both novels demonstrates a global parallelness, from which only Elza stands out with her counter-position. The individual characters are very similar with respect to their habits, personality features, spiritual potential, the level of their national-political formation, moral image, and sovereignty. Elza differs from them and »beats« them mainly because she is stronger as a person, more capable to deal with life, and, in her uncompromising drive to reach her goal, she sacrifices even morality.